

CORELAȚIA DINTRE OMOGENITATE ȘI VARIETATE

ELENA BELINSCHI*

Dintre toate competențele coșeriene și anume: 1) elucutională (adică „a ști să vorbești în general, independent de o limbă determinată, de o anumită limbă”), 2) idiomatică (adică „a ști o limbă”) și 3) expresivă (adică „a ști să vorbești în situații determinate, despre anumite lucruri, cu anumite persoane, adică a ști să construiești discursuri”), doar competența idiomatică se manifestă la nivel istoric ca limbă, cum ar fi: limba română, limba spaniolă, limba franceză, limba engleză etc. (Coșeriu 1994b: 33).

Această competență idiomatică corespunde noțiunii saussuriene de *langue*. Pentru Saussure (ne referim la tratatul *Curs de lingvistică generală*), *limba*, astfel delimitată, este de natură omogenă, în timp ce limbajul este eterogen, o altă idee saussuriană de referință fiind aceea că *limba* este un sistem de semne unde nu este esențială decât *unirea* dintre sens și imaginea acustică și unde cele două părți ale semnului sunt în egală măsură psihice (Saussure 1998: 40).

Dar, în timp ce Saussure consideră *langue* un sistem omogen, în interpretarea coșeriană, „această limbă istorică nu este un sistem omogen, ci o colecție de sisteme care, în mare parte, sunt identice sau mai mult sau mai puțin identice și, în parte, sunt de fiecare dată divergente, adică prezintă tot felul de deosebiri” (Coșeriu 1994b: 38). *Omogenitatea* este declarată de Coșeriu una dintre cele două universalii ale limbajului în general, deci și sub formă de limbă. A doua dimensiune universală a limbajului este reprezentată de *varietate*. Omogenitatea este acea particularitate, acea dimensiune a oricărei limbi care ne dă dreptul s-o considerăm unitară. Dar cu toată omogenitatea ei, această entitate, numită de Eugeniu Coșeriu *limbă istorică* – „cu excepția unor cazuri speciale – nu este un mod de a vorbi unic, ci o «familie» istorică a unor *moduri* [subl. n.] de a vorbi apropiate și interdependente, iar dialectele sunt membri ai acestei familii sau constituie familii mai mici în cadrul familiei mai mari” (Coșeriu 1994a: 95–96). Explicația acestui fenomen e foarte simplă: „Vorbitorul nu întrebuițează numai *omogenitățile*, ci și *varietatea* [subl. n.], fiindcă

* Universitatea de Stat „Alec Russo”, Bălți, str. Pușkin, nr. 38, Republica Moldova.

fiecare vorbitor știe ceva și, uneori, chiar foarte mult cu privire la alte sisteme care nu reprezintă sistemul lui imediat” și, afară de aceasta, „limbajul este activitate *creatoare*, deci avem această dimensiune universală a creativității și, în această dimensiune a creativității, limbajul, chiar și într-o singură limbă, prezintă o varietate în fond nelimitată” (Coșeriu 1994b: 38).

E lucru știut că totalitatea cuvintelor dintr-o limbă formează un sistem funcțional bine organizat care ar putea fi numit macrosistem, în cadrul căruia, pe baza omogenității semantice, se disting grupe lexico-semantice sau microsisteme logico-semantice. Aceste grupe de cuvinte sau microsisteme se pot compara atât în plan semasiologic, cât și onomasiologic. În urma comparării, se evidențiază componenți semantici diferențiali care formează tocmai *desemnarea* (termen coșerian) a unei serii sinonimice sau a unei grupe lexico-semantice. De exemplu, comparând verbele de mișcare (în limbi foarte apropiate și cu aceeași etimologie: italiana și spaniola sau în limbi diferite: franceza și rusa), vom constata 3 semne principale: a) direcția acțiunii, b) mijlocul de mișcare și c) activitatea obiectului desemnat (mișcare de sine stătător/mișcare cu ajutorul cuiva etc.).

Drept rezultat, s-a observat că *venire* în limba italiana și *venir* în spaniolă, care corespund și lui *a veni* din limba română, pot desemna exact același act, aceeași acțiune..., însă împărțirea semnificației *venire* – *andare*, în italiană, *venir* – *ir*, în spaniolă nu coincide (pentru amănunte, vezi Coșeriu 1994b: 66). Cu privire la acest verb în franceză și rusă s-a demonstrat că în limba franceză nu se realizează opoziția mișcare pe jos/mișcare cu un mijloc de transport, motiv pentru care grupa verbelor de mișcare e mai mică decât în limba rusă (*я иду, я прииду, я уйду*).

În limba română, ca și în rusă, mai des decât în limba franceză, se folosesc verbele de mișcare, și anume ale ocupării locului în spațiu (*a veni, a se deplasa, a se apropia, a sta, a se așeza, a se culca, a se opri, a poposi, a întârzia, a zăbovi, a conteni* ș.a. În *Dicționarul de sinonime al limbii române*, Luiza Seche și Mircea Seche au înregistrat 20 de blocuri cu ~ 60 de verbe. În ce privește sensul, pentru *a veni*, în *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), sunt înregistrate aproximativ 48 de conținuturi specifice unor structuri nominale, verbale libere sau cristalizate în expresii concrete.

Deși varietatea se prezintă, în fond, ca nelimitată, Coșeriu distinge doar trei mari tipuri pe care le numește *varietatea diatopică* (în spațiu), *varietatea diastratică* (între păturile sociale și culturale ale unei comunități) și *varietatea diafazică* (între modalitățile de vorbire determinate prin situația însăși a vorbirii și prin elementele situației vorbirii, adică cine vorbește, cu cine, despre ce, în ce circumstanțe). Aceste *varietăți*, pe de o parte, se prezintă ca membri ai unei limbi istorice, iar pe de altă parte, în calitatea lor de „familii mai mici” în cadrul „familiei mari” care este limba istorică, ele se prezintă ca unități, ca *entități*

omogene. În felul acesta putem vorbi de o unitate *sintopică*, de o unitate *sinstratică* și de o unitate *sinfazică*¹.

O unitate *sintopică* este o unitate numai în *sens spațial*, „deci ceea ce numim un dialect”. O unitate *sinstratică* este ceea ce numim un *nivel de limbă*. O unitate *sinfazică* este ceea ce numim un *stil de limbă*.

Este indiscutabil că aceste trei tipuri de unități sunt unitare, dar numai într-un sens, și anume: a) unitatea sintopică e unitară numai în sens sintopic, dar poate prezenta varietăți avându-se în vedere și păturile sociale și culturale ale unei comunități (sinstratic) și în stilurile de limbă (sinfazic); b) tot așa și unul de limbă (fie familiar, științific etc.). Comunitatea sinfazică prezintă varietate diatopică și diastratică și c) unitatea sinstratică interferează cu cea diatopică și diafazică.

De exemplu, cuvântul *masă* nu denumește la noi numai un anumit fel de mobilă (formată dintr-o placă dreptunghiulară, pătrată, rotundă, ovală..., sprijinită pe unul sau mai multe picioare și având diverse întrebuințări); în special mobilă pe care se servește mâncarea, ci și prânz, cină, banchete, praznic, ospăț sau mâncarea, mai bine zis totalitatea bucatelor, ceea ce se mănâncă (la prânz, seara) etc. Astfel vom spune: *Mi-a rămas o masă bună/ trainică de la părinți, I-am pus la masă pe toți, Apreciez discuțiile la masa rotundă, A luat masa de seară cu rudele*. Fiecare dintre unitățile dintre identitățile menționate constituie obiectul de studiu al unei discipline aparte. Ne referim la dialectologie, sociolingvistică și stilistica limbii. Ceea ce rămâne dintr-o limbă istorică după eliminarea entităților sintopică, sinstratică și sinfazică va constitui, în limbajul coșerian, limba funcțională. Anume „acestui concept îi corespunde acea *langue* a lui Ferdinand de Saussure, fiindcă este *limba* [subl. n.] care funcționează în mod imediat în vorbire, mai bine zis, la fiecare punct al vorbirii”. Dar, precizează Coșeriu, această limbă funcțională are uneori, cum vom încerca să demonstrăm mai jos, un neajuns foarte mare: „de a nu fi singura limbă cunoscută de un vorbitor. Fiecare vorbitor cunoaște mai multe limbi funcționale, mai multe din ele mai mult sau mai puțin parțial, iar cu privire la stilurile de limbă, chiar prin definiție, fiecare vorbitor cunoaște mai multe stiluri de limbă, chiar dacă vorbește numai un dialect și un anumit nivel de limbă” (Coșeriu 1994b: 39–40). Limba funcțională, dedusă din vorbire, va constitui forma de manifestare a omogenității, și anume ea fi obiectul de studiu al gramaticii.

Orice construcție lingvistică, de la fonem, lexem până la cele mai lungi secvențe verbale, conține în mod necesar o serie de reguli, *norme*. În practică, *norma* este dată de gramaticile descriptiv-normative (Coteanu 1973: 25). Desigur, se întâmplă ca uzul foarte recent, afirma Ion Coteanu, să nu coincidă întru totul cu indicațiile unei gramatici sau alteia, dar nu avem decât să facem corectările impuse de situație.

¹ Maria Iliescu accentuează și subliniază cu o deosebită finețe cunoașterea acestor varietăți istorice apreciind și contribuția importantă a altor lingviști (Iliescu 2008: 491).

Analiza gramaticală nu pune în evidență numai aplicarea corectă a normei, ci și posibilitățile de încălcare a ei. Operând cu exemplele discutate de Coșeriu, nu vom zice *Acest copil are ochi*; *Această femeie are picioare*, ci, adăugând obligatoriu un adjectiv-atribut ca determinant al substantivelor *ochi*, *picioare*, vom spune: *Acest copil are ochi albaștri*; *Această femeie are picioare frumoase* (Coșeriu 1994b: 33).

Comparativ, în structuri propoziționale de tipul: *Îmi pun pălăria în cap, Lui Păcală i s-a poruncit să tragă ușa după el*, se ajunge până la glume întemeiate pe jocuri de cuvinte (Coteanu 1973: 24). Acestea sunt două aspecte ale competențelor locuționale și expresive, care se află întotdeauna în corelație.

Tot așa, s-au propus *norme, reguli, restricții, stereotipii*, de coerență logică a expresiilor, care să ne permită să eliminăm structuri propoziționale ca: *Pierre e numeros, Petru era doisprezece*, deduse din silogisme ca:

*Pierre e francez.
Francezii sunt numeroși.
Deci: Pierre e numeros.*

*Petru a fost apostol.
Apostolii erau doisprezece.
Deci: Petru era doisprezece.*

E. Coșeriu consideră că „nu e vorba aici de reguli și de norme ale unei limbi, ci de *norme ale limbajului* [subl. n.] în general, ale vorbirii în general” (Coșeriu 1994b: 33). Această formulă, idee a respectării normei, apare sugerată și cu patru decenii în urmă (vezi *Sistema, Norma y Habla*, „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias”, Montevideo, VI, 1952, 9, p. 113–181): norma este „eliminarea a tot ce în vorbire este total inedit, variantă individuală, ocazională sau momentană, păstrând aspectele comune în fenomenele lingvistice considerate drept model”².

Dacă e să ne referim la realitatea din Republica Moldova și să facem uz de terminologia tradițională, e lesne să ne dăm seama că *limba istorică* corespunde mult discutatei, mai ales de nespecialiști, *limbi naționale*, iar *limba funcțională* este sinonimul absolut al *limbii literare*, pe care distinsul lingvist o numește limbă unitară și despre care afirmă că tinde spre unitate, „o limbă pe care eu o numesc *exemplară* [subl. n.], o normă ideală pentru toată comunitatea, deci o limbă standard, care este aproape numai un ideal de limbă [...], o limbă care se vrea unitară pentru toată comunitatea, cel puțin pentru acele treburi care sunt treburi ale comunității întregi: educația, cultura majoră a comunității, politica comunității, administrația comunității” (Coșeriu 1994b: 186). Or, ceea ce ne interesează în cazul de față este corelația dintre limba literară ca formă de manifestare a omogenității și varietățile neliterare ale limbii române naționale. Dacă istoria din ultimii aproape 200 de ani și, mai ales, din cei 50 de ani de internaționalizare sovietică s-ar fi dovedit a fi mai tolerantă cu noi, nu s-ar cere prea multe eforturi pentru a face lumină în problema dată. De bună seamă, e unanim recunoscut faptul că „limba literară reprezintă varietatea codificată a limbii naționale” (Рупка 1988: 253). După părerea lui Ivor Rupca,

² Am citat după Stati, Bulgăr 1970: 181.

„limba literară se manifestă în calitate de formă exemplară și prestigioasă și care are sarcini și funcții concrete în comunicarea verbală națională” (*ibidem*).

Prin urmare, limba literară nu doar se identifică pe fundalul limbii naționale, ci se și află în anumită opoziție față de alte forme de existență ale limbii naționale, care nu sunt literare. Rolul limbii literare este apreciat și de František Cociș, în articolul *Границы литературного языка* (Кочиш 1988: 230). Se consideră normală situația când „limba literară, căreia i se recunoaște caracterul național și a cărei folosire este obligatorie pentru toți exponenții ei în comunicarea publică și într-o anumită măsură și în comunicarea verbală privată, tinde să îndeplinească funcția de limbă națională” și „hotarele limbii literare să atingă hotarele limbii naționale” (*ibidem*). Pentru exponenții limbii române acesta este doar un vis.

În caracterizarea limbii literare și, în genere, a situației glotice în perioada dată drept punct de plecare, ar putea servi situația glotică în ansamblu, precum și locul și statutul limbii literare în acest context. Iar situația glotică, după convingerea lui Caryl Horalec, „este determinată de condițiile sociale și comunicative, altfel spus, problematica lingvistică este legată de cea sociologică” (Горалек 1988: 41). Este foarte important să se țină cont de acest „amănunt”, deoarece încă Humboldt atrăgea atenția că limba și forțele spirituale se dezvoltă nu separat una de alta și nici consecutiv una după alta, ci constituie o activitate indivizibilă a capacităților spirituale, iar „dintre toate manifestările, prin mijlocirea cărora se cunoaște spiritul și caracterul unui popor, numai limba este capabilă să exprime cele mai specifice și cele mai subtile trăsături ale spiritului și caracterului poporului și să pătrundă în cele mai intime taine ale lor” (Гумбольдт 1984: 69). Să ne gândim acum care e starea spirituală a românilor basarabeni cărora timp de două secole li s-a inoculat ideea că ei nu sunt români și că limba pe care o vorbesc nu e română, ci moldovenească; ca să vedem care e situația glotică în Republica Moldova și, mai ales, să înțelegem de ce e așa, să ne amintim că timp îndelungat la orice întrebare adresată pe atunci ni se răspundea: „Govorite na celoveceskom iazîke!”. E necesar să se ia în considerare și faptul că unul dintre scopurile fixate în programul partidului comunist l-a constituit contopirea definitivă a tuturor națiunilor din URSS în una singură, a cărei limbă de comunicare urma să fie limba rusă.

În felul acesta, apreciind corelația actuală dintre omogenitate și varietate în spațiul glotic basarabean sau, altfel spus, dintre limba literară română și formele neliterare de existență ale românei naționale, vom constata o situație dezastruoasă: limba română literară e în permanentă defensivă nu numai cu cele trei tipuri de varietate menționate de marele nostru conațional Eugeniu Coșeriu, ci, mai ales, cu efectele diabolice ale ideologiei de atunci și ale „binefăcătoarei” influențe a limbii ruse.

Și nu e vorba doar de „achiziții ” de tipul: *cum viața, ce tu faci, cum familia, se primește bine* etc. S-ar putea uneori trece cu vederea „nevinovatele” *hai davai, m-am pricolit* etc., când mă gândesc la torentul de cuvinte rusești – denumiri de mărfuri folosite în stil moldovenesc, precum și rezultatele temerarei practici de a adapta, în lipsa unei deficiențe verbale autohtone, cuvintele rusești la normele uzuale ale românei basarabene. Toate acestea îngreunează calea spre cizelarea limbii naționale, ca să nu mai vorbim de

limba exemplară, standard. De aceea considerăm ca sarcină de importanță majoră, dacă dorim cu tot dinadinsul redresarea situației glotice din Republica Moldova, mobilizarea întregului potențial intelectual în vederea redresării concomitente și a situației spirituale deplorabile în care se află populația băștinașă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Coșeriu 1994a = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, „Știința”.
- Coșeriu 1994b = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași, 1994 [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993].
- Coteanu 1973 = I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, vol. I, *Stil, stilistică, limbaj*, București, Editura Academiei.
- Iliescu 2008 = Maria Iliescu, *Miscellanea Romanica (1956–2007)*, Cluj-Napoca, Clusium, Scriptor.
- Stati, Bulgăr 1970 = Sorin Stati, Gh. Bulgăr, *Analize sintactice și stilistice*, București.
- Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Iași, Polirom.
- Горалек 1988 = Карел Горалек, *О теории литературного языка*, Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XX. „Теория литературного языка в работах ученых ЧССР”, Москва, Прогресс.
- Гумбольдт 1984 = Вильгельм фон Гумбольдт, *Избранные труды по языкознанию*, Москва.
- Кочиш 1988 = Франтишек Кочиш, *Границы литературного языка*, Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XX. „Теория...”, Москва, Прогресс.
- Рупка 1988 = Ивор Рупка, *Место диалектов в совокупности образовании национального языка*, Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XX. „Теория...”, Москва, Прогресс.

THE CORRELATION BETWEEN HOMOGENEITY AND VARIETY

ABSTRACT

Coșeriu's competence called idiomatic is manifested as historical language. Looking at the language as identical systems or less identical and as divergent systems, the correlation between homogeneity and variety is a peculiarity of historical language. For us the actual correlation (homogeneity-variety, literary language-non-literary forms of Romanian national language) has an aim the recovery of this situation in our republic.

Key-words: *idiomatic competence, homogeneity, variety, historical language, functional language.*